

Antoni Markunas, Mikołaj Stefaniszyn

Z historii glottodydaktyki w Związku Radzieckim

Studia Rossica Posnaniensia 11, 131-138

1979

Artykuł został zdigitalizowany i opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

ANTONI MARKUNAS, MIKOŁAJ STEFANISZYN

Poznań

Z HISTORII GLOTTODYDAKTYKI W ZWIĄZKU RADZIECKIM

W prezentowanym artykule — z uwagi na szczupłość miejsca — nie możemy przedstawić wszystkich aspektów rozwoju radzieckiej myśli glottodydaktycznej. Dlatego ograniczymy się do prześledzenia momentów najbardziej charakterystycznych i istotnych dla wypracowania współczesnej teorii nauczania języków obcych w ZSRR.

Za prekursora własnych teorii nauczania języków obcych na terenie Rosji można uważać M. W. Łomonosowa (lata pięćdziesiąte XVIII wieku), który m. in. poddawał krytyce metodę gramatyczno-tłumaczeniową i postulował wyrabianie nawyków mówienia. Poglądy te rozwijał K. F. Uszinskij (II połowa XIX wieku), który występował przeciwko scholastycznym metodom nauczania. Znaczny wkład do zreformowania dydaktyki językowej wniosła też przed pierwszą wojną światową grupa metodyków Petersburga. W latach poprzedzających Rewolucję Październikową w Rosji uczono języków obcych metodą gramatyczno-tłumaczeniową, słowno-tłumaczeniową oraz bezpośrednią. Metody te stosowano w sposób intuicyjny, gdyż w zasadzie brakowało teoretycznych podstaw.

Wielką wagę do nauczania języków obcych przywiązywał W. I. Lenin, który sam był poliglotą (znał następujące języki: staro-cerkiewno-słowiański, łacinę, grekę, a z nowożytnych — francuski, niemiecki, angielski; czytał po polsku i po włosku, rozumiał czeski i szwedzki). Niejednokrotnie też wypowiadał się na temat sposobu opanowania języka obcego. Cenił w szczególności metodę aktywną oraz ćwiczenia retranslacyjne¹. Młoda Rosja Radziecka po rewolucji potrzebowała ludzi znających biegle języki obce. Wszystko to wpłynęło na organizowanie nauczania języków obcych w sposób masowy. Duże

---

¹ М. Я. Демьяненко, К. А. Лазаренко, С. В. Кислая, *Основы общей методики обучения иностранным языкам*, Киев 1976, s. 9; *Преподавание иностранных языков и его лингвистические основы*, под ред. А. Т. Базиева, Москва 1972, s. 16.

znaczenie dla tworzenia nowej szkoły socjalistycznej miała działalność N. K. Krupskiej, która już wtedy postulowała wykorzystanie środków technicznych w dydaktyce.

W latach dwudziestych i trzydziestych naszego stulecia poglądy na metody nauczania języków obcych były zdeterminowane przez stanowisko językoznawców. Często również przenoszono niektóre wzorce z nauczania języka ojczystego. Na niepowodzenia tego okresu złożyły się także niewłaściwe formy organizacyjne procesu dydaktycznego, a zwłaszcza tzw. plan daltoński, pozostawiający uczącym się indywidualną swobodę w wyborze zajęć i czasu pracy (określono tylko termin wykonania polecenia), oraz system laboratoryjno-brygadowy uwzględniający zadania nie indywidualne, lecz grupowe. Na początku lat trzydziestych formy te zostały zastąpione przez lekcję typu kombinowanego, ale i to nie zmieniło sytuacji w sposób wyraźny. Korzystano w pewnym stopniu z doświadczeń zagranicznych, a zwłaszcza z propozycji H. Palmera — jego metody ustnej i substytucyjnej. Zapoznaniu się z osiągnięciami metodyków angielskich, amerykańskich, niemieckich i francuskich sprzyjała praca zbiorowa pt. *Zagadnienia nauczania dorosłych języka rosyjskiego w szkołach narodowościowych*². Toczyła się dyskusja wokół metody gramatyczno-tłumaczeniowej i bezpośredniej. Panowało słuszne przekonanie, że metoda bezpośrednia jest bardziej przydatna na początkowym etapie nauczania. Były też głosy gloryfikujące tłumaczenie jako najwłaściwszy sposób nauczania języka obcego. Odczuwano jednak brak kompleksowego ujęcia tych problemów.

Dopiero w roku 1930 ukazały się dwie książki traktujące zagadnienia związane z dydaktyką języków obcych w sposób całościowy³. Były to monografie: E. M. Rytę *Podstawy metodyki nauczania języków obcych* oraz K. A. Ganszinej *Metodyka nauczania języków obcych*. Zawierały one krytykę metody bezpośredniej, wysuwały ogólnopoznawczy aspekt nauczania języków obcych. Stopniowo wydawano książki o nauczaniu poszczególnych języków, a mianowicie metodyki nauczania języka angielskiego, francuskiego i niemieckiego. Jednakże lata te cechuje pewien dogmatyzm w językoznawstwie radzieckim, który ukształtował się pod wpływem N. J. Marra (wulgaryzacja marksizmu — traktował język jako kategorię nadbudowy ideologicznej) oraz poglądów I. W. Stalina (między innymi o wzajemnym zwalczaniu się języków). Teorie te zostały przeniesione na grunt metodyki nauczania języków obcych, co przyczyniło się do stagnacji myśli glottodydaktycznej. Toteż w latach trzydziestych i czterdziestych w Związku Radzieckim stosowano głównie metodę „świadomie porównawczą (konfrontatywną)”, będącą w pewnym sensie udoskonaloną metodą gramatyczno-tłumaczeniową. Podstawy językoznawcze

² *Вопросы преподавания русского языка в начальной школе взрослых*, Москва 1928.

³ E. M. РЫТ, *Основы методики преподавания иностранных языков*, Москва 1930; K. A. ГАНШИНА, *Методика преподавания иностранных языков*, Москва 1930.

tej metody sformułował L. W. Szerba⁴. Niżej wymieniamy główne zasady metody „świadomie porównawczej”, a więc:

1) świadome nauczanie języka obcego w oparciu o język ojczysty, konfrontacja zjawisk w języku rodzimym i nauczonym, tłumaczenie jako główny sposób semantyzacji, opanowanie gramatyki języka jako systemu;

2) współzależność tłumaczeniowych i nietłumaczeniowych, analitycznych i syntetycznych form pracy w oparciu o świadomą intuicję;

3) stałe zachowanie kolejności w opanowaniu najpierw wiadomości, następnie umiejętności, a na końcu — nawyków, przejście od prezentacji koncentrycznej materiału do jego systematyzacji⁵.

Metoda „świadomie porównawcza” nie przyniosła spodziewanych rezultatów, gdyż stosowano niewłaściwe proporcje czasowe: na wiadomości o języku nauczonym, na porównanie go z językiem ojczystym przeznaczano ok. 80% zajęć, zaś na ćwiczenia typu komunikacyjnego poświęcano niewiele czasu. W związku z tym uczący się nie opanowywali aktywnych sprawności językowych, chociaż wynosili niezłe przygotowanie filologiczne.

Stan taki nie mógł satysfakcjonować nikogo zwłaszcza w latach pięćdziesiątych i sześćdziesiątych, kiedy to nawiązano bardziej ścisłe kontakty gospodarcze, naukowe, kulturalne i turystyczne z krajami kapitalistycznymi. Uznano za niewystarczający stan znajomości języków obcych. W tej sytuacji Rada Ministrów ZSRR wydała 25 maja 1961 roku znaną uchwałę „O poprawie nauczania języków obcych”. Uchwała ta zaleca podniesienie rangi dydaktyki języków obcych, zwiększa dotacje finansowe na techniczne i inne środki dydaktyczne, na przeprowadzenie badań teoretycznych i eksperymentalnych. W uchwale podkreśla się konieczność praktycznego nauczania języków obcych, a więc mówi się o uczeniu rozumienia mowy czytanej i słyszanej, o sprawnościach konwersacyjnych, a także o umiejętności wyrażania swoich myśli w formie pisanej.

Po wydaniu ww. uchwały w Związku Radzieckim zaczęła się kształtować nowa strategia glottodydaktyczna, która obecnie nazywa się metodą „świadomie praktyczną” (świadomego uczenia się kodu). Za podstawę metodologiczną tej metody wzięto twierdzenia marksistowskiej teorii poznania. Zwolennicy metody „świadomie praktycznej” ok. 80% zajęć proponują przeznaczyć na ćwiczenia praktyczne. Domagają się oni wykorzystywania imitowania świadomego i intuicyjnego, kontrastów i analogii w języku rodzimym, stosowania środków audiowizualnych, aktywizacji myślenia uczących się poprzez stwarzanie sytuacji problemowych, wyrobienia przyzwyczajenia do samodzielnej pracy i kształcenia ustawicznego. Zatem w glottodydaktyce radzieckiej nastąpiły istotne zmiany charakteryzujące się zerwaniem z metodami trady-

⁴ Л. В. Шерба, *Как надо изучать иностранные языки?*, Москва—Ленинград 1929; tenże, *Преподавание иностранных языков в средней школе*, Москва—Ленинград 1947.

⁵ Пор. М. Я. Демьяненко, К. А. Лазаренко, С. В. Кислая, *op. cit.*, s. 272.

cyjnymi z jednej strony, a przebudową praktyki nauczania — z drugiej. Jak podkreśla J. Brzozoń, stan radzieckiej metodyki nauczania języków obcych obrazują następujące cechy: „1) obszerny zakres problematyki badań; 2) różnorodność poglądów; 3) intensywne poszukiwanie nowych dróg doskonalenia nauczania; 4) ścisła więź nauki języków obcych z psychologią; 5) dobra orientacja co do stanu badań metodycznych za granicą”⁶.

Jak już powiedzieliśmy, za główną zasadę koncepcji radzieckiej można uznać taką zasadę organizacji form nauczania języka, która uwzględniałaby optymalny stosunek ćwiczeń wymagających aktywności świadomej i mechanicznej. Koncepcja taka nie mogłaby istnieć bez odpowiedniego podłoża psychologicznego. W tym wypadku stanowi je psychologiczna szkoła L. S. Wygotskiego, która podpowiada pewne modele postępowania dydaktycznego. W oparciu o nią powstały nowe dyscypliny, jak psychologia nauczania języków obcych oraz psycholingwistyka. Należy dodać, iż do opracowania współczesnej teorii nauczania języków w ZSRR przyczyniły się również podstawy językoznawcze. Omówimy teraz pokrótce wywody wybranych reprezentantów tych dyscyplin.

Jednym z czołowych radzieckich teoretyków nauczania języków obcych jest E. P. Szubin⁷. Reprezentuje on tendencje cechujące współczesne kierunki strukturalne w językoznawstwie, podbudowane teoriami psycholingwistycznymi i teorią informacji. Zwraca uwagę na rolę nawyków w trakcie opanowywania języka obcego oraz na strukturę gramatyczną jako szkielet dla znaków językowych, ponieważ znaki te oprócz połączeń formalnych posiadają system połączeń semantycznych. E. P. Szubin wprowadza nowe terminy, zajmuje się transmisją i recepcją komunikatów językowych dźwiękowych i pisanych oraz nauczaniem komunikowania się w języku obcym (działalnością receptywną i produktywną). Prace E. P. Szubina odegrały wielką rolę w kształtowaniu racjonalnej organizacji dydaktyki języków obcych.

Teoretycy radzieccy dosyć wcześniej dostrzegli specyficzną odrębność nauczania języka obcego w porównaniu z innymi przedmiotami. Przejawem tego było wyodrębnienie z psychologii nauczania i uczenia się psychologii nauczania języków obcych. Jej przedstawicielami są przede wszystkim B. W. Bielajew i W. A. Artiomow. W swojej interesującej książce pt. *Zarys psychologii nauczania języków obcych* B. W. Bielajew ustala psychologiczne prawidłowości opanowania języka obcego, z których podstawowe są następujące: władać językiem obcym — znaczy myśleć w nim, tzn. posługiwać się nim jako środkiem formułowania i wyrażania myśli; językiem można władać dyskursyw-

⁶ J. Brzozoń, *O współczesnej radzieckiej metodyce nauczania języków obcych*, „Życie Szkoły Wyższej” 1969, nr 2, s. 89.

⁷ E. P. Szubin, *Podstawowe zasady metodyki nauczania języków obcych*, tłum. J. Walicka, Warszawa 1966; tenże, *Komunikacja językowa a nauczanie języków obcych*, tłum. zbiorowe, Warszawa 1974.

nie i intuicyjnie, jednak za prawdziwe trzeba uznać władanie intuicyjne, kiedy to umiejętności mowne realizują się w oparciu o zautomatyzowane nawyki mowne i wyczucie językowe. Powodzenie tego typu nauczania w dużej mierze zależy od predyspozycji neurofizjologicznych. Autor formułuje zasady nauczania; najważniejsze z nich można ująć następująco: decydującym czynnikiem w nauczaniu języka obcego jest praktyczne ćwiczenie działalności mownej, prowadzące do automatyzacji sprawności; nawyki trzeba automatyzować nie w izolacji, lecz w żywym strumieniu mowy; łatwiej tego dokonać, gdy człowiek uświadamia sobie dlaczego i jak ma wykonać określoną czynność, dlatego ćwiczenie należy poprzedzić podaniem uczącym się wiadomości teoretycznych. Nie wolno wszakże przeznaczyć na to więcej niż 15% czasu lekcyjnego; ćwiczenia w działalności mownej należy realizować bez odwoływania się do pomocy tłumaczenia; kolejność przyswajania języka powinna odbywać się od mowy ustnej do pisanej oraz od form pasywnych do aktywnych⁸.

Publikacja B. W. Bielajewa przyczyniła się do znacznego polepszenia sytuacji w glottodydaktyce radzieckiej, chociaż zawierała pewne twierdzenia kontrowersyjne, z którymi polemizuje inny psycholog W. A. Artiomow. Po raz pierwszy w Związku Radzieckim (jeszcze w roku 1940) poruszył on sprawę stosunku metodyki nauczania języków obcych do psychologii i zajmuje się tą problematyką do tej pory. Autor ten krytykuje B. W. Bielajewa między innymi za twierdzenie, iż „... znaczenie wyraża jako powiązanie wyrażu z pojęciem wyraża pojęcie” oraz za odróżnianie myślenia w języku obcym od myślenia w języku ojczystym⁹. W. A. Artiomow odwołuje się do teorii informacji, teorii komunikacji, cybernetyki i psychologii mowy i na tej podstawie wysuwa tezę tzw. mikrojęzyka, to znaczy propaguje nauczanie określonej przez metody statystyki matematycznej i teorii informacji, wyselekcjonowanej części języka, a nie całego systemu. Sądzi też, iż w pewnym zakresie można opanować język obcy drogą przyswojenia reguł językowych. Stąd uważa za najbardziej racjonalną formę nauczania nauczanie programowane oraz zastosowanie maszyn dydaktycznych. Oprócz tego W. A. Artiomow podaje charakterystykę języka i mowy, a także omawia nowe badania prowadzone nad intonacją mowy.

Nie mniej ważne dla glottodydaktyki są badania psycholingwistyki — dziedziny będącej syntezą psychologii i językoznawstwa. Psycholingwistyka bada procesy mowy pod względem adekwatności treści wypowiedzi i zamiaru komunikacyjnego. Natomiast glottodydaktyka opiera się na wynikach tych badań, co pozwala oceniać prawidłowość generowania i percepcji mowy oraz czerpie informacje o mowie wewnętrznej i zewnętrznej, myśleniu i intencji mownej. Problemami psycholingwistycznymi zajmują się w Związku Ra-

⁸ B. W. Bielajew, *Zarys psychologii nauczania języków obcych*, tłum. L. Mirecki, Warszawa 1969, s. 254 - 259.

⁹ B. A. Артемов, *Психология обучения иностранным языкам*, Москва 1969, s. 249 - 251.

dzieckim: L. R. Łurija, N. I. Żinkin, T. W. Riabowa, A. A. Leontjew, I. A. Zimnaja i inni¹⁰.

Równie interesujące osiągnięcia odnotowujemy w zgłębianiu fizjologii wyższego układu nerwowego, a wśród nich teorię I. P. Pawłowa o odruchach warunkowych, o drugim układzie sygnałowym, o stereotypach dynamicznych. Wiele danych jest wynikiem badań N. A. Biernszteina i P. K. Anochina poświęconych afferentacji zwrotnej i prognozowaniu działań, które jest wewnętrznym systemem sterowania procesami psychicznymi. Wspomniane dociekania mają bezpośredni związek również z nauczaniem języków obcych, a mówiąc konkretniej — z zagadnieniem wyrabiania umiejętności i nawyków.

Charakteryzując obecny stan glottodydaktyki radzieckiej nie można pominąć stosowania technicznych środków dydaktycznych, dzięki którym w sposób pełny realizuje się zasadę pogładowości w nauczaniu. Najbardziej generalne ustalenia odnośnie do wykorzystania nagrań w dydaktyce języków obcych poczynił M. W. Lachowicki¹¹. Nasiliły się też poszukiwania optymalnych metod i technik stosowania środków audiowizualnych, bodaj najbardziej efektywnych dzięki jednoczesnemu oddziaływaniu heterogenicznych bodźców wizualnych i fonicznych. Trzeba podkreślić, iż próby wykorzystania np. filmu dźwiękowego jako kompleksowego środka pogładowego w nauczaniu języków obcych w ZSRR sięgają roku 1936. Nic więc dziwnego, że kontynuuje się badania w tej dziedzinie. Prym wiedzie tu Pedagogiczny Instytut Języków Obcych w Moskwie oraz Instytut Języka Rosyjskiego im. A. Puszkina Uniwersytetu Moskiewskiego.

Kompleksowymi zagadnieniami wykorzystania tych środków w glottodydaktyce zajmuje się G. G. Gorodilowa. Uwzględniając przesłanki teoretyczne, sugerujące przekonanie, iż środki pogładowości należy stosować jedynie wtedy, gdy zawodzą inne formy pracy oraz że specyfika ich wykorzystania zależy od metody nauczania, a także od rodzaju samego środka, autorka w oparciu o metodę „świadomie praktyczną” doszła do następujących wniosków:

1) na etapie początkowym nauczania w celu przyspieszenia utrwalenia skojarzeń, realizacji wypowiedzi wzrokowych i semantyzacji (wprawdzie nie w szerokim zakresie) należałoby uciekać się do pogładowości statycznej stwarzanej przez przezroczą;

2) w dalszym nauczaniu języka obcego powinno się wykorzystywać różne filmy dźwiękowe prezentujące substytuty zarówno rzeczywistości obiektywnej, jak i modelowanej dzięki immanentnym właściwościom, możliwościom różnych chwytów technicznych (m.in. animacja, różne plany, ujęcia etc.) oraz różnym sposobom korelacji warstwy obrazowej i słownej;

¹⁰ Dokładniejsze omówienie zagadnień psycholingwistycznych zawiera artykuł W. Woźniewicza, *Psychologiczne koncepcje radzieckiej glottodydaktyki*, zamieszczony w niniejszym tomie.

¹¹ M. В. Ляховицький, *Звукозапис у навчанні іноземних мов*, Київ 1970.

3) w uczeniu się incydentalnym (nie zorganizowanym) zaleca się korzystanie z kursów telewizyjnych, których struktura w znacznym stopniu jest odmienna od struktury filmu, chociaż łączą je pewne parantele¹².

W ślad za teorią rozwija się produkcja środków audiowizualnych, przy czym na szczególną uwagę zasługuje tworzenie glottodydaktycznych materiałów filmowych i telewizyjnych.

W okresie sześćdziesięcioletniego istnienia Kraju Rad glottodydaktyka radziecka przeszła wyraźną metamorfozę. W latach porewolucyjnych stopniowo powstawała własna metodyka nauczania. Zaczęła się ona tworzyć w połowie lat pięćdziesiątych, a ostatecznie ukształtowała się obecnie. W Związku Radzieckim penetracje nowych dróg edukacji językowej mają charakter permanentny. Prowadzono nie tak dawno badania nad hipnopedią, obecnie weryfikuje się skuteczność sugestopedii (metoda G. Łozanowa) i nauczania semiprogramowanego, a ostatnio opracowuje się i poddaje empirycznemu sprawdzeniu rytmopedię (wykorzystanie rytmów dźwiękowych i świetlnych w celu zwiększenia retencji pamięciowej w momencie przyswajania nowych jednostek mowy).

Co się tyczy spraw organizacyjnych, to wspomnimy jedynie, że istnieją w całym Związku Radzieckim pedagogiczne instytuty języków obcych, które obok uniwersytetów przygotowują kadre nauczycieli neofilologów. Szereg czasopism specjalistycznych, takich jak: „Inostrannyje jazyki w szkole”, „Russkij jazyk w nacjonalnoj szkole”, „Russkij jazyk za rubieżom”, prace zbiorowe typu „Inostrannyje jazyki w wysszej szkole”, zeszyty naukowe poszczególnych uczelni i instytutów naukowo-badawczych, nie mówiąc już o szerokim edytorstwie nieperiodycznym, udostępniają swoje łamy dla teoretyków i praktyków nauczania języków obcych.

АНТОНИ МАРКУНАС, МИКОЛАЙ СТЕФАНИШИН

ИЗ ИСТОРИИ ЛИНГВОДИДАКТИКИ В СОВЕТСКОМ СОЮЗЕ

Резюме

Много внимания изучению иностранных языков уделял В. И. Ленин, что в определенной мере повлияло на развитие теории и практики обучения иностранным языкам в СССР. В 20-ые и 30-ые годы советская лингводидактика детерминировалась взглядами языковедов. Это влияние, впрочем, наблюдалось и в 40-ые, и в 50-ые годы. В послевоенное время в обучении иностранным языкам руководствовались положениями, выдвинутыми известным языковедом Л. В. Шербой, но вплоть до 60-ых годов эффективность преподавания иностранных языков считалась недостаточной, что нашло отражение в специальном Постановлении Совета Министров СССР от 27 мая 1961 года. После этого были разработаны новые программы

¹² Zob. pr.: *Audiowizualne i techniczne sredstva w обучении*, pod red. Г. Г. Городиловой и Л. П. Мухина, Москва 1975.

обучения, развились смежные дисциплины (напр. психология обучения иностранным языкам, психолингвистика), внедряются технические средства обучения, издается в широком масштабе соответствующая литература, продолжают поиски новых путей совершенствования преподавания иностранных языков.

Из сказанного видно, что советская лингводидактика встречает 60-ую годовщину Великой Октябрьской социалистической революции крупными достижениями.

ON THE HISTORY OF GLOTTODIDACTICS IN THE SOVIET UNION

by

ANTONI MARKUNAS AND MIKOŁAJ STEFANISZYN

Summary

Great importance of the teaching of foreign languages was attached by V. I. Lenin, and this to some extent influenced the development of the theory and practice of teaching of foreign languages in the USSR. In the 20's and 30's Soviet glottodidactics was determined by the views of linguists. Anyway, this influence may also be observed in the 40's and 50's. In the post-war period teaching of foreign languages was directed according to the assumptions put forth by the well-known linguist, L. W. Shcherba, but until the 60's the efficiency of teaching of foreign languages was considered insufficient. And this found its expression in the special resolution of the Council of Ministers of the USSR of May 27 1961. Afterwards new programmes of teaching have been worked out, the related disciplines have been developed (e.g. psychology of teaching of foreign languages, psycholinguistics), new technical didactic aids have been introduced, much appropriate literature is being published, the search for new ways of improving of teaching of foreign languages is conducted.

As one can see from what has been said above the Soviet glottodidactics bids the October Revolution in its sixtieth anniversary welcome with great achievements.